

Πλάτωνος. Ἄλλὰ ἓνα ἀγεφύρωτο χάσμα χωρίζει τὴν ἑβδόμη ἐπιστολὴ τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τῆς Ἑξομολογήσεως τοῦ Αὐγουστίνου· εἶναι τὸ χάσμα ποῦ διχάζει τὸν ἀρχαῖο κλασικὸ ἀπὸ τὸν χριστιανικὸ κόσμον. Ἡ ψυχὴ ἢ ἑλληνικὴ, ἔτσι ὅπως φανερώνεται μέσα στὰ ἀρχαῖα φιλοσοφήματα, εἶναι κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ψυχὴ τῆς χριστιανικῆς. Ὑπάρχουν πολλὰ κοινὰ σημεῖα καὶ στὴ μίαν καὶ στὴν ἄλλη, ὑπάρχει πρὸ παντὸς ἡ ἀθανασία, γνῶρισμα κοινὸ καὶ στὴν ψυχὴ, ὅπως τὴν ἔζησε καὶ τὴν ἐρμήνευσε ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, καὶ στὴν ψυχὴ, ὅπως τὴν ἔθεσε ὁ Χριστιανισμός. Ἄλλὰ εἶναι ἄλλο τὸ εἶδος τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀποψὴ καὶ ἄλλο κατὰ τὴν χριστιανικὴν. Ἡ χριστιανικὴ ψυχὴ εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ, ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ εἶναι κλάσμα τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ψυχὴ ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ, αὐτὴ εἶναι ποῦ φανερώνεται τώρα μέσα στὴς Ἑξομολογήσεις τοῦ Αὐγουστίνου. Δὲν εἶναι ἐδῶ τὸ κύριο ἢ γνώση, ἀλλὰ ἡ ὀρησκευτικὴ συνείδηση, ἡ συναίσθησις ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλάσμα. Οἱ Ἑξομολογήσεις εἶναι ἡ αὐτοβιογραφία τῆς ὀρησκευτικῆς ψυχῆς, τῆς χριστιανικῆς. Ἡ ὀρησκευτικὴ εὐαισθησία εἶναι τὸ κύριο γνῶρισμα τῶν Ἑξομολογήσεων· μιὰ ἀπίθανη θερμὴ ψυχῆς διαπνέει ὅλο τὸ ἔργο, ἓνα πνευματικὸ φῶς πρωτόφαντο τὸ διαφωτίζει ἔσωθεν. Τοῦτο εἶναι ποῦ καθιστᾷ τῆς Ἑξομολογήσεις ἔργο ἀθάνατο, μνημεῖο ὀρησκευτικῆς πείρας ἀχώρευτο ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ τριβὴ καὶ ἀλλαγὴ. √

Τὴν ἐποχὴ ποῦ γεννήθηκε ὁ Αὐγουστίνος, τὸ 354, ἡ χριστιανικὴ ὀρησκεία εἶχε κατακτήσει τὸ ἑλληνορωμαϊκὸ κράτος· ἦταν καθιερωμένη ὡς ἐπίσημὴ ὀρησκεία. Ὁ Αὐγουστίνος γεννιέται ὀγδόντα περίπου χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου μεγάλου Ἑλληνος φιλοσόφου, τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πλωτίνου. Τὸ φιλοσόφημα τοῦ Πλωτίνου εἶναι τὴν ἐποχὴ αὐτὴν ἡ μεγάλη πηγὴ ὅλων ὅσοι φιλοσοφοῦν. Καὶ ὁ Αὐγουστίνος πρῶτα ἔγινε νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος καὶ ὕστερα χριστιανός· γιὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστιανισμός του εἶναι διαποτισμένος μὲ πολλὰ νεοπλατωνικὰ νοήματα. Προτοῦ ὁμῶς γνωρίσῃ τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν γοητεύθηκε ἀπὸ τοὺς Μανιχαίους, αἵρεση τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ ὁποία πίστευε, ὅτι κάτεχε τὸν δρόμον τῆς ἀλήθειας, καὶ δὲν εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ τὴν αὐθεντία τῆς ἐκκλησίας, οὔτε ἀπὸ τὰ « γραμμὰ παραμύθια τῆς Ἁγίας Γραφῆς ». Ἀλλὰ προτοῦ ἀκόμη γνωρίσῃ τοὺς Μανιχαίους τὸ πνεῦμα του ἐλύσθηκε ἤδη σὲ ἡλικία δέκα ὀκτῶ χρονῶν ἀπὸ τὸν Hortensius τοῦ Κικέρωνος, ὁ ὁποῖος ἦταν ἓνας « λόγος προτρεπτικὸς εἰς φιλοσοφίαν ». Τὸ ἔργον τοῦτο ἐνθουσίασε τὴν νεανικὴν ψυχὴν τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τῆς μεγάλωσε τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς τὰ ἰδανικὰ τοῦ φιλοσοφικοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μὲ τὸ ἔργο τοῦτο

γεννήθηκε μιὰ ένταση και ένας διχασμός μέσα στην ψυχή του Αύγουστιού, γιατί ενώ τὸ ἰδανικὸ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτοῦσε ἀποτράβηγμα ἀπὸ τὸν κόσμο και τὴ γοητεία του, ὁ Αύγουστίνος έννοιωθε και ἀσυγκράτητη ἔλξη πρὸς τὸν κόσμο και τὰ κάλλη του. Ἔτσι άνοιξε ἀπὸ τότε μέσα στο εἶναι του μιὰ βαθειὰ ἀντινομία: ἀπὸ τὸ ένα μέρος ἡ ἐπίγνωση, ὅτι ὁ πνευματικὸς ἀνθρώπος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ κρατηθῆ μακριὰ ἀπὸ τὸν κόσμο και τὴ γοητεία του, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ ἀδέσποτη ὀρμή του πρὸς τὸν κόσμο τὸν ἐδίχαζαν ἀνυπόφορα. Ὁ ἀσκητισμὸς τῶν Μανιχαίων ἐμεγάλωσε μέσα στην ψυχή του αὐτὸν τὸν διχασμό.

Ἐννέα ὀλόκληρα χρόνια ἔμεινε ὁ Αύγουστίνος μπλεγμένος στὰ δίχτυα τῶν Μανιχαίων. Τὰ μυθολογήματα και τὰ ἀστρολογήματα καθὼς και τὰ συναφῆ τερατολογήματα τῆς αἵρέσεως αὐτῆς, ἡ ὁποία ἔδινε και ὠριμένη θέση στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ἔφεραν μεγάλη σύγχυση στὸ πνεῦμα τοῦ Αύγουστίνου. Ὁ Μανιχαῖος Φαῦστος, περίφημος διδάσκαλος τῆς αἵρέσεως, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὁ Αύγουστίνος προσδοκοῦσε τὴ διάλυση τῶν ἀμφιβολιῶν και τῶν ἀποριῶν του, δὲν κατώρθωσε νὰ ἀνταποκριθῆ στὶς μεγάλες ἀνυσηχίες τοῦ Αύγουστίνου. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀνικανότητα αὐτῆ τοῦ Φαύστου ν' ἀνταποκριθῆ στὰ ἐρωτήματα ποὺ βασάνιζαν τὸ πνεῦμα και τὴν ψυχή τοῦ Αύγουστίνου συνέτεινε πολὺ, ὥστε ὁ ἀνήσυχος Αύγουστίνος νὰ ἀποδεσμευθῆ ένωρίτερα ἀπὸ τὴν αἵρεση τῶν Μανιχαίων. Ἄλλὰ οὔτε τώρα ἦταν ἀκόμα σὲ θέση ὁ Αύγουστίνος νὰ στραφῆ πρὸς τὸν Χριστιανισμό και τὴν Ἁγία Γραφή. Συμμερίζονταν ἀκόμη τὴν έννοια τοῦ Θεοῦ, ὅπως τὴν πίστευαν οἱ Μανιχαῖοι: ἐπίσης δέχονταν τὴν αὐστηρὰ κριτικὴ τῶν Μανιχαίων ἐπάνω στην Παλαιὰ Διαθήκη. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ φθάσῃ στὸν ἀπόλυτο σκεπτικισμό, τραγικὸ παρακόλουθο τῆς παρακμῆς τοῦ ἀρχαίου κλασικοῦ κόσμου. Ὁ Αύγουστίνος ζῆ τώρα μέσα στὸν σκεπτικισμό. Εἶναι τριάντα ἐτῶν. Ἡ περίοδος αὐτῆ τῆς ζωῆς του, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος στὶς Ἐξομολογήσεις του, εἶναι ἡ δυστυχέστερη. Εἶναι διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς στὸ Μιλάνο κατὰ τὸ ἔτος 384 μ. Χ. Φιλοσοφικὸ ἰδανικὸ και αἰσθησιακὴ ζωὴ παλεύουν μέσα στην ψυχή του. Θὰ ἔλεγε κανεῖς, ὅτι ἐδῶ εἶναι ἡ πρώτη καταβολὴ τῆς φαουστικῆς ψυχῆς, ὅπως τὴν ἀποκάλυψε στὸν νεώτερο κόσμο ὁ Γκαῦτε μέσα στὴ μεγάλη του τραγωδία, τὸν Φάουστ. Ἡ τραγωδία τῶν δύο κόσμων, τοῦ κόσμου τοῦ πνεύματος και τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων, παίζεται τώρα και μέσα στην ψυχή τοῦ Αύγουστίνου: και ὑποδηλώνεται καθαρὰ ἐδῶ μέσα ἡ πάλη ποὺ θὰ γίνῃ ὕστερα κατὰ τὸν δυτικὸ Μεσαίωνα γιὰ νὰ ὑποταχθοῦν τὰ βόρεια αἵματα, τὰ βαρβαρικά, ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα. Τὸ προοίμιο τῆς πάλης τοῦ Φάουστ, τῆς πάλης μεταξύ αἰσθήσεως, ἡ ὁποία καταστρέφει τὴ Μαργαρίτα, (γιατί και ὁ Αύγουστίνος καταστρέφει τὴ Μαργαρίτα, ἀφήνει μὲ βαρεῖα καρδιά

τὴν μητέρα τοῦ παιδιοῦ του) καὶ τοῦ αἰωνίου κάλλους καὶ πνεύματος, ἢ ὅποια φέρνει τὸν Φάουστ στὴν Ἑλλάδα, ὅπου μὲ τὴν Ἑλένη γεννάει τὸν Εὐφορίωνα, τὸ ὀλιγοήμερο τέκνο τῶν βαρβάρων ἀπὸ τὸ γάμο τους μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἐχομε ἤδη στὸν Αὐγουστῖνο τὴν εὐγένεια τοῦ ἱππότη, τοῦ μεσαιωνικοῦ, συνδυασμένη μὲ τὴν ἀχαλίνωτη ἀκόμα δύναμη τοῦ πάθους μέσα του, ποὺ ἀναγκάζει ὕστερα τὸν μεσαιωνικὸν ἄνθρωπο ν' ἀνοίξῃ σταυροφορίες καὶ νὰ φθάσῃ στὴν Ἀνατολή καὶ στὴν Ἑλλάδα, ὅπου χαίρεται τὴν ὀμορφιά της ἀλλὰ καὶ τὴν λεηλατεῖ.

Μέσα στὸν ἀπόλυτο σκεπτικισμό ὁ Αὐγουστῖνος συναισθάνεται ὅτι τὴ γαλήνη τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς του, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰρήνη τῶν πνευμάτων τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν κάθοδο τῶν βαρβάρων σωριάζεται, εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν δώσῃ ἢ ἰσχυρὰ ἀύθεντῖα τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως τὸ ἀγρυπνο πνεῦμα του καὶ ἡ εὐαίσθητη ψυχὴ του ἦταν ἀδύνατο νὰ ὑποταχθοῦν τυφλὰ στὴν ἀύθεντῖα. Ἀγωνίζεται ἀκόμα πολὺ μέσα του. Στὸ Μιλάνο ὁ ἐπίσκοπος Ἀμβρόσιος μὲ τὴν ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς παραμερίζει πολλοὺς δισταγμοὺς τοῦ Αὐγουστίνου καὶ εὐκολύνει τὸ πνεῦμα του νὰ κατανοήσῃ μερικὲς ἀφηγήσεις τῆς Γραφῆς, οἱ ὅποιες τὸν σκανδάλιζαν. Ὁ Ἀμβρόσιος συντελεῖ πολὺ ὥστε ὁ Αὐγουστῖνος ν' ἀποτραβηχθῇ ἀπὸ τὴν χριστολογία τῶν Μανιχαίων. Βλέπει τώρα τὸν Χριστὸ ὡς τὸν Υἱὸν τῆς Παρθένου, φωτισμένον ἀπὸ τὴ σοφία καὶ ἀληθινὸν ἄνθρωπο. Δὲν εἶναι ὅμως ἀκόμα χριστιανός· παλεύει. Οὔτε ἡ γλυκύτατη μορφή τοῦ Ἀμβροσίου οὔτε ἡ ἐκκλησία, ποὺ τόσο ἀναγνώριζε τὴν ἀξιόλογη ἀύθεντῖα της, δὲν κατορθώνουν νὰ δώσουν ριζικὴ στροφὴ στὸ πνεῦμα του. Ὁ Αὐγουστῖνος εἶναι πολὺ δεμένος ἀκόμα μὲ τὸν κόσμον καὶ μὲ τὴν ἐγκόσμια παιδεία. Γιὰ νὰ φθάσῃ στὸν Χριστιανισμό χρειάζεται βοήθεια κάπως σύμμετρη καὶ μὲ τὴν προηγούμενη παιδεία του καὶ μὲ τὸν Χριστιανισμό. Τὸ φιλοσόφημα, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν γέφυρα ἀπὸ τὰ προηγούμενα πρὸς τὸν Χριστιανισμό γιὰ τὸν Αὐγουστῖνο, ὅπως καὶ γιὰ πολλοὺς ἐθνικοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἶναι ὁ Νεοπλατωνισμός, εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου. Ἑλληνικὰ ὅμως, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος στὶς Ἐξομολογήσεις του, δὲν ἔμαθε παρά ἐλάχιστα, γιατί δὲν κατώρθωσε νὰ τὰ ἀγαπήσῃ. Γνωρίζει λοιπὸν τὸν Νεοπλατωνισμό ἀπὸ μεταφράσεις στὰ λατινικὰ τοῦ Marius Victorinus, ἡ ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου, ἢ ὅποια διατυπώνει τὴν ὄντοτητα τοῦ Θεοῦ ὡς πνευματικὴ οὐσία, ἐλκύει, σαγηνεύει τὸ πνεῦμα τοῦ Αὐγουστίνου. Ἐρως τῆς γνώσεως καὶ ἀνάγκη λυτρώσεως τῆς ψυχῆς εἶναι πράγματα ποὺ συμβαδίζουν μέσα στὸ φιλοσόφημα τοῦ Πλωτίνου. Ἡ ἀνάγκη ὅμως τῆς λυτρώσεως πιέζει τὴν ψυχὴ τοῦ Αὐγουστίνου ἐξ ἄλλου ὁ ἴδιος εἶναι πνεῦμα τόσο ἀγρυπνο ποὺ δὲν θέλει ποτέ νὰ θυσιάσῃ τὸν ἔρωτα τῆς γνώσεως.

Και τὰ δυὸ ὅμως αὐτὰ κίνητρα τῆς ψυχῆς του τὰ βλέπει νὰ ικανοποιοῦνται μὲ τὸ φιλοσόφημα τοῦ Πλωτίνου. "Ἐτσι ἐξηγεῖται καὶ ὁ ἀπερίγραφτος ἐνθουσιασμός πού τὸν κυριεύει τώρα ἀπὸ τὴ γνωριμία του μὲ τὸ νεοπλατωνικὸ σύστημα. "Ἐνα incendium incredibile, μιὰ πυρκαϊὰ παράδοξη, ἀνάβει μέσα στὴν ψυχὴ του, ἡ ὁποία μεγαλώνει πολὺ, γιατί ὁ Νεοπλατωνισμός ἀνοίγει τώρα τὸν δρόμο τοῦ Αὐγουστίνου πρὸς τὸν Χριστιανισμό.

"Ὅ,τι τὸ πνεῦμα του δὲν κατῴρθωνε νὰ ἀφομοιώσῃ ἄμεσα ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό τὸ ἀφομοιώνει τώρα ἑμμεσα. Ὁ λόγος τῆς φιλοσοφίας τὸν βοηθεῖ γιὰ νὰ κατανοήσῃ τὸν Λόγο τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας. Τώρα δύναται ν' ἀποδεχθῇ τὴν αὐθεντία τῆς ἐκκλησίας δίχως νὰ θυσιάσῃ τὴν τάση του, τὸν ἔρωτά του πρὸς τὴν ἀλήθεια, τὴν ἐσωτερικὴν ἀληθινότητα. "Ὅλα τὰ προηγούμενα ἀφανίζονται τώρα· ἡ μεγάλη στροφή τῆς ζωῆς του γίνεται μὲ τὸν Νεοπλατωνισμό. Τοῦτο φανερόνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἔργα του, κυρίως τὰ πρῶτα ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὴ γνωριμία του μὲ τὸν Νεοπλατωνισμό, ἐνῶ στὶς Ἐξομολογήσεις του λέγει, ὅτι ὁ Νεοπλατωνισμός τὸν ἔκαμε ὑπερήφανο. Ὁ Αὐγουστίνος στὶς Ἐξομολογήσεις του ὑποτιμᾷ τὴ σημασία πού εἶχε γιὰ ὅλη του τὴν πνευματικὴ ζωὴ ἡ γνωριμία του μὲ τὸν Νεοπλατωνισμό. Ἡ θεὰ τοῦ ταπεινωμένου Χριστοῦ, τοῦ *Christus humilis*, αὐτὴ κερδίζει τὴν ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα του ὕστερα. Ἀλλὰ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ Λόγος τῶν Νεοπλατωνικῶν στὰ πρῶτα ἔργα τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι ταυτόσημα. Ἀργότερα ὁ Αὐγουστίνος διαχωρίζει τὰ δύο αὐτά, τὰ ἀξιολογεῖ διαφορετικὰ. Στὶς Ἐξομολογήσεις γίνεται ἡ μεταξίωση τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ *Christus humilis*, ὁ ταπεινωμένος Χριστός, εἶναι τώρα ἀπείρως διάφορος ἀπὸ τὸν Λόγο τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ. Πράγματι ὅμως τὴ στροφή τοῦ Αὐγουστίνου πρὸς τὸν Χριστιανισμό τὴν ἔφερε ὁ Νεοπλατωνισμός.

Ὁ Αὐγουστίνος τὸ Πάσχα τοῦ 387 βαπτίζεται. Ἀλλὰ καὶ ὁ νεόφυτος αὐτὸς χριστιανὸς τῶν τριάντα τριῶν χρονῶν τῆς ζωῆς του μένει ἀκόμα γιὰ καιρὸ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Νεοπλατωνισμό. Οὐσιαστικῶς ὁ Χριστιανισμός τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι ἀκόμα ταυτόσημος μὲ τὸν Νεοπλατωνισμό. Τὸ ἰδιαίτερο γνώρισμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ Αὐγουστίνος θεωρεῖ πλεονέκτημα, εἶναι ὅτι ὁ Χριστιανισμός στηρίζεται στὴν αὐθεντία. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτὸ τὸ ξεχωριστὸ γνώρισμα, κατὰ τὰλλα δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μετὰξὺ τοῦ ἑνὸς πνεύματος καὶ τοῦ ἄλλου. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Αὐγουστίνου κατὰ τὸ στάδιο αὐτὸ τῆς ζωῆς του. Τὸ κέντρο τοῦ βάρους στὴν ψυχὴ τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι ἀκόμη μακριὰ ἀπὸ τὸν ἀληθινὸ Χριστιανισμό. Τὸ νεοπλατωνικὸ ἰδανικὸ τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς μακαριότητος, τὸ μυστικὸ τῆς ἐνώσεως μὲ τὴν πρώτη ἀρχή, μὲ τὸ "Ἐν τοῦ Πλωτίνου, αὐτὸ εἶναι πού δεσπόζει ἀκόμη μέσα

στην ψυχή και τὸ πνεῦμα του. Ὁ ἱστορικὸς Χριστιανισμὸς και ὁ ἱστορικὸς Λυτρωτῆς, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὡς μοναδικὸς λυτρωτῆς τῶν ἀνθρώπων, κατέχουν ἀκόμα δευτερεύουσα θέση στὸ ἔργο του. Τὸ κυριώτερο εἶναι ἀκόμη γιὰ τὸν Αὐγουστῖνο ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ κόσμο, γενικὰ ἀπὸ τὴν αἰσθησιαρχία και ἡ ἐπιστροφή πρὸς τὸν νοητὸ κόσμο τῶν Νεοπλατωνικῶν και ἀπ' αὐτὸν πάλιν ἡ ἀνάβαση πρὸς τὸ ἀπόλυτο "Ἐν. Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ποὺ συγκαταβαίνει τόσο, ὥστε νὰ συγχωρήσῃ τὴν ἁμαρτία, τοῦ εἶναι βέβαια γνωστὴ, ἀλλὰ δὲν τοῦ ἔχει ἀκόμη γίνει ζωὴ, δὲν τοῦ ἔχει γίνει βίωμα θρησκευτικόν. Ἀλλὰ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα σιγὰ - σιγὰ ἀρχίζει νὰ καθαρίζει μέσα του, ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία τοῦ ἀναψε πρὶν τὴ μεγάλη και παράδοξη πυρκαϊὰ τῆς ψυχῆς και τοῦ πνεύματος, τώρα ἔρχεται στὴ δεύτερη μοῖρα.

Τὸ 391 εἰσέρχεται ὁ Αὐγουστῖνος στὴν ἐκκλησιαστικὴ σταδιοδρομία, γίνεται πρεσβύτερος τῆς Ἰππῶνος. Τὸ 395 γίνεται ἐπίσκοπος τῆς ἰδίας πόλεως και εἰς τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἔμεινε ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, τὸ 430. Ὡς ἐπίσκοπος ἐργάσθηκε γιὰ τὴ διάδοσι τοῦ μοναχικοῦ ἰδανικοῦ στὴ Βόρειο Ἀφρική και ἔνωσε τὸν κλῆρο τῆς στὴ μοναχικὴ κοινοβιότητα. Ὁ Αὐγουστῖνος μετέδωκε τὸ μοναχικὸ πνεῦμα στὴ δυτικὴ ἐκκλησία· ταυτοχρόνως διέδωσε μέσα στὸν κλῆρο τῆς ἐποχῆς του τὸ ἰδανικὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, πρακτικοῦ και ἐπιστημονικοῦ ἀνθρώπου. Ὡς πρεσβύτερος ἤδη μετέπλασε τὸν Νεοπλατωνισμό του, τοῦ ἔδωκε χρῶμα σύμφωνο μὲ τὴν ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοσι και τὴν χριστιανικὴ αὐθεντία. "Ὅ,τι ὅμως συνετέλεσε ὥστε ὁ Αὐγουστῖνος νὰ γίνῃ χριστιανὸς και νὰ μεταλάβῃ κατ' εὐθεΐαν τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα ἦταν ἡ μελέτη τοῦ Παύλου. Μὲ τὴν ἐμβάθυνσι στὸν Παῦλο ἡ εὐσέβεια τοῦ Αὐγουστίνου ἀποκτᾶ βιβλικὸ χαρακτῆρα. Ἐπίσης οἱ Ψαλμοὶ τοῦ Δαυὶδ ἀποτελοῦν γιὰ τὴν βαθύτατα κλονισμένη ψυχὴ τοῦ Αὐγουστίνου μεγάλη πηγὴ. Καὶ τώρα ὅμως κρατᾶει τὰ βασικὰ νοήματα τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ἀλλὰ ἡ ἰδέα τῆς ἁμαρτίας, και μάλιστα τῆς προσωπικῆς, και ἡ ἰδέα τῆς συμφιλίωσης τῆς ψυχῆς μὲ τὸν Θεὸ ἀρχίζουν νὰ ἐπικρατοῦν στὴν ψυχὴ και τὸ ἔργο του. Ἡ ἀνυπολόγιστη σημασία τοῦ ταπεινωμένου Χριστοῦ ἀρχίζει τώρα ἐπίσης νὰ τοῦ γίνεται περισσότερο συνειδητὴ.

"Ἄν και στίς Ἐξομολογήσεις του θεωρεῖ τὸν Νεοπλατωνισμό ὡς πλάνη, ὅμως κατ' οὐσίαν οὔτε μέσα σ' αὐτὲς οὔτε μέσα στὰ ἄλλα του ἔργα κατορθώνει ὁ Αὐγουστῖνος ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἐξουσία τοῦ φιλοσοφήματος τούτου, ὅπως δὲν κατώρθωσε οὔτε ἡ δυτικὴ ἐκκλησία νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ βασικὰ νεοπλατωνικὰ νοήματα ποὺ τῆς κληροδότησε ὁ Αὐγουστῖνος. Ὁ Αὐγουστῖνος ἐνώνει τὴν δυτικὴ ἐκκλησία μὲ τὸν Ἑλληνισμό, μὲ τὴν τελευταία μεγάλη μορφή τοῦ ἑλληνικοῦ

πνεύματος, τὸν Νεοπλατωνισμό. Ἄλλὰ ποτὲ ὁ Αὐγουστῖνος δὲν ἔπαψε, ἀφ' ὅτου ἔγινε πραγματικὸς χριστιανός, ν' ἀγωνίζεται πρὸς τὸ πνευματικὸ τοῦ αὐτοῦ παρελθόν.

Ὡς κεφαλὴ τῆς μικρᾶς βορειοαφρικανικῆς ἐπισκοπῆς ὁ Αὐγουστῖνος γίνεται σιγά - σιγά τὸ πνευματικὸ κέντρο τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του ἡ Βόρειος Ἀφρική πέφτει στὰ χέρια τῶν Βανδάλων. Μετὰ τὸ θάνατό του παρουσιάζεται πνευματικὴ ἀντίδραση ἐναντίον τοῦ πνεύματος τοῦ Αὐγουστίνου, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Αὐγουστίνου ἐπέζησε μέσα στὴν δυτικὴ ἐκκλησία. Ὁ Αὐγουστῖνος ἔγινε ὁ μεγάλος διδάσκαλος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας· ταυτοχρόνως εἶναι καὶ ὁ πρῶτος χριστιανὸς φιλόσοφος τῆς Δύσεως. Ἄν ἰδοῦμε τὴν προσωπικότητα τοῦ Αὐγουστίνου κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς κίνησιν καὶ ἐγρήγορσιν σὲ μερικὰ σημεῖα μᾶς ἀποφαίνεται σήμερα κάπως ξένη, σὲ ἄλλα ὅμως σημεῖα, καὶ μάλιστα στὰ περισσότερα καὶ σπουδαιότερα, παρουσιάζεται ὁ Αὐγουστῖνος ὡς ὁ πρῶτος σύγχρονος ἄνθρωπος, ἔχει καὶ δουλεύει προβλήματα ὀλωσδιόλου σημερινά. Μὲ βαθύτατη ἐσωτερικότητα καὶ μὲ φαουστικὴ ὕμνη ἔρχεται πρὸς τὴ γνῶσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν. Ζωηρότατο εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὰ προβλήματα τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ κόσμου· ἔχει ἐξαιρετο εἶδος ψυχολογικῆς παρατηρητικότητος. Ταυτόχρονα ἔχει ἀνοικτὸ τὸ βλέμμα του πρὸς τὴν ὁμορφίαν τοῦ κόσμου καὶ ἔχει τὴ δύναμιν νὰ διακρίνη καὶ τὰ μεγάλα καὶ τὰ μικρά. Ἐχει μεγάλη παιδαγωγικὴ συνείδησιν καὶ τέχνην, ἡ ὁποία κορυφώνεται στὴ φιλία, τὸ μεγάλο τοῦτο ἀγαθὸ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ποῦ τόσο τὸ ἐξύμνησε καὶ τὸ ἐρμήνευσε ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐχει τὴ δύναμιν νὰ ὑπερβαίη τὸ λογικὸ καὶ συγκεκριμένο καὶ πέρα ἀπ' αὐτὰ νὰ ἀνοίγη μεταλογικὴ, μεταφυσικὴ σκοπιὰ, ὅπου μέσα ὅλα τὰ συγκεκριμένα, τὰ ἱστορικὰ καὶ τὰ λογικὰ νὰ ἀποβάλλουν τὴν ἀναγκαιότητά τους. Μὲ τὴν ὑπερβατικὴν τὴν ἐννοιολογίαν ἢ καλύτερα μὲ τὴν ὑπερβατικὴν τὴν συνείδησιν θέτει σὲ κίνησιν τὴν πραγματικότητα, πρὸ παντὸς τὴν ἱστορικὴν, καὶ τὴν κατευθύνει πρὸς ἓνα ἀπόλυτο, ἔσχατο σκοπὸν, ὅπου καταλήγει καὶ ὁ ἴδιος καὶ θεάζεται μυστικὰ τὸν κόσμον καὶ τὴν ἀρχὴν του. Κανένα ὄριο οὔτε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ὑποκειμένου οὔτε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἀντικειμένου δὲν σταματᾷ τὸ πνεῦμα του. Ἡ δύναμιν αὐτὴ νὰ ὑπερβαίη μὲ τὸ πνεῦμά του τὴν πεπερασμένη ὄψιν τοῦ κόσμου, ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ, εἶναι γνήσια φιλοσοφικὴ, γιὰτὶ ἡ πραγματικὴ φιλοσοφία ἀρχίζει ἐκεῖ, ὅπου ὁ νοῦς προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὴν πεπερασμένην σκοπιάν. Ἡ δύναμιν αὐτὴ ὑψώνει τὸν Αὐγουστῖνον πᾶνω ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους δυτικοὺς χριστιανούς.

Εἶναι ὁμοίως ἀξιοπερίεργο, ὅτι ὁ Αὐγουστῖνος παρ' ὅλην αὐτὴν τὴν ἀνάτασιν τοῦ πνεύματος του, παρ' ὅλην αὐτὴν τὴν ἀποδέσμευσιν, παρ' ὅλην τὴν ἐξαιρετικὴν φιλοσοφικὴν καὶ θρησκευτικὴν σοβαρότητα, δὲν κατώρθωσε

ν' ἀπαλλάξῃ τὸ ὕφος τοῦ ἀπὸ τῆ δεξιολογίας τῆς ρητορικῆς, ἀπὸ τῆ ρητορικῶς λεπτοφυγεμένη ἐκφραστικότητα. Πολλὲς φορές μάλιστα θυσιάζει τὴν ἄμεση ἀνακοίνωση, τὴν κατ' εὐθείαν παράσταση τῶν νοημάτων του, πρὸς ὄφελος τῆς ρητορικῆς δεξιολογίας. Εἶναι μέγας χριστιανὸς καὶ φιλόσοφος, ἀλλὰ δὲν ἔχει λυτρωθῆ ἀπὸ τὴν ἀρχαία ρητορικὴ. Τὸ ὕφος τοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγκριθῆ π. χ. μετὰ τὸ ὕφος τοῦ Παύλου, ὅπου ἡ ρητορεία δὲν ἔχει θέση, γιὰτὶ ἡ οὐσία προβάλλει ἀδιάκοπα σὲ πυκνὰ καὶ συνωστισμένα νοήματα. Αὐτὴν τὴν λεπτοφυγεμένη ρητορικὴ δεξιολογία καὶ ἐκφραστικότητα τὴν ἐκληρονόμησε ἡ δυτικὴ ἐκκλησία — ὁ καθολικισμὸς — καὶ τὴν διατηρεῖ ἕως σήμερον. Τὸ αἰῶνον ὅμως νόημα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως κατατίθεται τοῦτο μέσα εἰς τὰ κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης, εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε ρητορεία, προσφέρεται ἄμεσα μετὰ τὴν ἀπλοῦστατη γλωσσικὴ ἐπένδυση. Ἀλλὰ ὁ Αὐγουστῖνος, ἐπειδὴ εἶναι μέγας, συχνὰ σπάζει τὸ ὕφος τῆς ρητορείας καὶ ἀφήνει ἐλεύθερο τὸ πνεῦμα του νὰ ἰδῆ καὶ νὰ φανερώσῃ νοήματα μέγαρα. ἐπειδὴ εἶναι προσωπικότητα ἀνήσυχη μετὰ ἀνισες δυνάμεις, παρουσιάζει χάσματα μέγαρα, ὅπου καὶ τὸ ρητορικὸ ὕφος σπάζει, καὶ ἀποκαλύπτεται ἐνώπιόν μας ἡ πολυδύναμη προσωπικότητα, ἡ ὅποια παλεύει νὰ ἐνώσῃ τὸν ἑαυτὸ της. Ἀλλὰ — καὶ τοῦτο εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς προσωπικότητος του — ὅσο ἐσωτερικεύεται ὁ Αὐγουστῖνος, ὅσο γνωρίζεται μετὰ τὸν Παῦλον καὶ τὰ Εὐαγγέλια, τόσο καὶ μεγαλώνει ἡ ἐνταση, τόσο καὶ καθαρῶτερα φαίνονται οἱ ἀντινομίες τοῦ διχάζουσαν τὴν προσωπικότητά του. "Ὅσο πίνει ἀπὸ τὰ νοήματα τῶν πηγῶν, ἰδίως ἀπὸ τὰ νοήματα τοῦ Παύλου καὶ τῶν Ψαλμῶν, τόσο μεγαλώνει ἡ δίψα του. Εἶναι ἀληθινὰ μέγας.

Ἡ θερμὴ μετὰ τὴν ὅποιαν ὁ Αὐγουστῖνος ἀφομοιώνει τὸ πνεῦμα τοῦ Παύλου προσδίδει εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀποστόλου καινούργια ζωὴ. Καὶ πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ, ὅτι κανεὶς ἄλλος μέγας χριστιανὸς πρὶν ἀπ' αὐτὸν δὲν κατενόησε τὸν Παῦλον μετὰ τόση βαθύτητα. Ὁ Αὐγουστῖνος ἀποτελεῖ σταθμὸν τοῦ Παυλιανοῦ πνεύματος. Τοῦτο θὰ τὸ προσέξουν ἀργότερα οἱ διαμαρτυρόμενοι καὶ κυρίως ὁ Λούθηρος· καὶ θὰ ζητήσῃ νὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν ἐπίσημη θεολογίαν, ἡ ὅποια στηρίζονταν κυρίως εἰς τὰς πηγὰς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, καὶ νὰ τὴν ἐπαναστρέψῃ εἰς τὰς πηγὰς ἀρχαῖες, δηλαδὴ εἰς τὸν Αὐγουστῖνον, εἰς τὸν Ἱερώνυμον καὶ κατ' εὐθείαν εἰς τὸν Βίβλον. Ἔτσι ἡ μορφή τοῦ μεγάλου Καρχηδονίου, τοῦ Αὐγουστίνου, ρίχνει τὸ φῶς της εἰς τὴν Μεταρρυθμίσειν ἀλλὰ καὶ πέρα ἀπ' αὐτήν, φωτίζει ὅλην τὴν χριστιανωσύνην τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Εἶναι ἀπίστευτον πόσοι νεώτεροι Εὐρωπαῖοι ἀντλοῦν κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνον. Εἶναι ὁ πνευματικὸς πατὴρ τῆς Δύσεως ὁ Αὐγουστῖνος. Ὁ παραλληλισμὸς τοῦ ἑκαμῶν μεταξὺ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἐνὸς ἄλλου

μεγάλου Καρχηδονίου, τοῦ Ἀννίβα, ὅσο ἀπότομος καὶ ἂν φαίνεται στὴν πρώτη ὄψη, ἔχει τὴ θέση του. Ὅτι ὁ Ἀννίβας δὲν κατώρθωσε ὡς στρατηγὸς ἐναντίον τῆς Ρώμης, τοῦτο ἀκριβῶς κατώρθωσε ὁ Αὐγουστίνος ἐναντίον τῶν βαρβάρων τοῦ Βορρᾶ, δηλαδὴ κατώρθωσε νὰ τοὺς ὑποτάξῃ μὲ τὸ πνεῦμά του, ἐνῶ ὁ Ἀννίβας δὲν κατώρθωσε νὰ ὑποτάξῃ μὲ τὸ ξίφος του τὴ Ρώμη.

Δύο βασικά νοήματα κυριαρχοῦν μέσα στὸ πνεῦμα καὶ στὴν ψυχὴ τοῦ χριστιανοῦ Αὐγουστίνου· πρῶτον ἡ ἁμαρτία ὡς κακὸ φρόνημα. Αὐτὴ ἐξουσιάζει, κατὰ τὸν Αὐγουστίνου, τὴ θέληση τοῦ ἀνθρώπου καὶ στρέφεται αὐτὸς ἐναντίον τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἁμαρτία βαραίνει τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς της, ἀπὸ τὸν Ἀδάμ. Τὸ δεύτερο μεγάλο χριστιανικὸ νόημα εἶναι ἡ λύτρωση, ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὴν αὐτοταπείνωση τοῦ ἀνθρώπου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπακολουθοῦσα χάρη τοῦ Θεοῦ. Ἡ χάρη ὅμως αὐτὴ βαδίζει παράλληλα μὲ τὴν αὐτοταπείνωση. Παρακολουθεῖ τὸν ἄνθρωπο σὲ ὅλη του τὴ χριστιανικὴ προσπάθεια· ἡ χάρη ἐλευθερώνει τὴ θέληση καὶ τὴν στρέφει πρὸς τὸ καλόν. Μὲ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ θραύεται ἡ ὑπερηφάνεια τῆς καρδιᾶς τοῦ ἀνθρώπου. Τότε προβάλλει ἀκόμα ἐντονώτερη ἡ ταπείνωση τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ μέσα ἀπ' αὐτὴν τὴν ταπείνωση γεννιέται ἡ ἀγάπη ἡ χριστιανικὴ. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία συμφιλίωσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεόν· ὁ Χριστιανισμὸς φέρνει εἰρήνη, γαλήνη στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο τὸ νόημα τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Αὐγουστίνος τὸ φανερῶνει μὲ μεγάλη δύναμη πνεύματος καὶ μὲ πρωτότυπη βαθύτητα. Ὁ Παῦλος καὶ οἱ Ψαλμοὶ εἶναι οἱ μεγάλες του πηγές ποὺ ρέουν ἀδιάκοπα μέσα στὰ κείμενά του. Τὰ πλαίσια ὅμως τοῦ θεολογικοῦ συστήματος τοῦ Αὐγουστίνου μένουν νεοπλατωνικά· μέσα στὰ σχήματα τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ κυλάει τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἶναι αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ δέσμευση τοῦ Αὐγουστίνου· πολλές φορές, καθὼς μελετᾷ τὸν Αὐγουστίνου παρακινεῖται κανεὶς νὰ εἰπῇ, ὅτι ὁ Αὐγουστίνος ἔβαλε «τὸν καινὸν οἶνον» τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, μέσα στοὺς ἀσκοὺς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ ἱστορικῶς προσδιορισμένου ἀνθρώπου. Ὁ Αὐγουστίνος ὡς χριστιανὸς δὲν παύει νὰ εἶναι ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς του· δουλεύει μὲ τὰ σύνεργα τὰ φιλοσοφικὰ τοῦ αἰῶνα του. Καὶ ἦταν πολὺ πρόσφορα τὰ σύνεργα τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ὥστε νὰ διατυπωθοῦν μὲ αὐτὰ τὰ νοήματα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἔτσι ὁ Χριστὸς ἐμφανίζεται στὰ πρῶτα του τουλάχιστον ἔργα ὡς νεοπλατωνικὸς λόγος, ὡς κοσμολογικὴ ἀρχὴ, ποὺ γίνεται καὶ σωτηριολογικὴ, ἐπειδὴ ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἀνθρώπου στὸν αἰώνιο νοητὸ κόσμον τοῦ λόγου καὶ ἡ θέα τοῦ κόσμου τούτου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, μέσα στὴν ἅγια σιωπὴ ποὺ ὑπάρχει ἐκεῖ, χαρίζει στὸν ἄνθρωπο τὴν μακαριότητα. Ἐπίσης ἡ ἁμαρτία ὀρίζεται ὡς

ἐπιθυμία. Ἐξ ἄλλου ἡ χάρις ἐδῶ δὲν εἶναι προσωπικὸ γνῶρισμα τοῦ Σωτήρος, ἀλλὰ μία ἀπερίγραπτη δύναμη ποὺ εἰσβάλλει μέσα στὸν ἄνθρωπο. Ἡ Χριστολογία ἔτσι χάνει τὴν αὐτονομία της. Γιὰ τοῦτο λείπει ἐδῶ καὶ τὸ ἀντίστοιχο τῆς χάριτος ποὺ ὑπάρχει στὸν Παῦλο, δηλαδή ἡ αὐτοβεβαίωση τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴ σωτηρία του. Ἡ χάρις ἔρχεται κατὰ τὸν Αὐγουστῖνο ὡς εἰσβολὴ μιᾶς δυνάμεως, ἡ ὁποία ἀλλάζει καὶ σώζει τὴ θέληση μὲ τελικὸ ἀποτέλεσμα νὰ λύσῃ τὴν ψυχὴ κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ Πλωτίνου ἀπὸ τὴν αἴσθησι καὶ νὰ τὴν ὀδηγήσῃ στὴ θέασι τοῦ ἀπολύτου κάλλους καὶ ἀγαθοῦ. Ἐτσι ἡ πίστις ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἡ ἄφεσι τῆς ἁμαρτίας ἀπὸ τὸ ἄλλο χάνουν κάπως τὴν κεντρικὴ τους θέσι. Τὸ πνεῦμα τοῦ Παύλου κινδυνεύει ἔτσι νὰ χάσῃ τὴν πραγματικὴ του σημασία. Ἰσπεῖδῃ κανεὶς δὲν γνωρίζει ποιὸς εἶναι ἐκ Θεοῦ προωρισμένος γιὰ νὰ δεχθῇ τὴ χάρις, τὸ ἄτομο εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ κρατηθῇ στὴν ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἔχει τὴ σωτήρια δύναμη τῆς ἀγάπης καὶ τὰ μυστήρια. Ἀπ' ἐδῶ ὀδηγεῖ ὁ δρόμος κατ' εὐθείαν στὴν κοσμοκρατορία τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ὁ Αὐγουστῖνος κηρύσσει ὡς *civitas Dei*, δηλαδή κηρύσσει τὸ πρόγραμμα τοῦ ρωμαϊκοῦ καθολικισμοῦ. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ποὺ πραγματώνεται στὸν αἰῶνα αὐτὸν ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, αὐτὴ ἀκριβῶς θὰ κυριαρχήσῃ καὶ θὰ νικήσῃ. Στὴν ἐκκλησία τώρα θὰ ὑποταχθῇ τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Αὐγουστῖνο εἶναι ἔργον τοῦ Σατανᾶ. Τὴν πραγματικὴ δικαιοσύνη τὸ κράτος πρέπει νὰ τὴν δεχθῇ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, γιὰτὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἀγάπης. Κατὰ βάθος ἡ νεοπλατωνικὴ ἀντίθεσι μεταξὺ νοήσεως καὶ αἰσθήσεως ἀποτελεῖ τὸ σχῆμα, ὅπου ἐπάνω θεμελιώνει ὁ Αὐγουστῖνος τὴν ἀντίθεσι μεταξὺ βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ βασιλείας τοῦ Σατανᾶ. Ἐνας χιλιασμὸς νέος προκύπτει τώρα ἐδῶ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Αὐγουστίνου, ἡ πίστις του ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώσι τοῦ κοσμικοῦ κράτους θὰ ἔλθῃ ἡ χιλιόχρονη κυριαρχία τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ μένει ἀκίνητη· καλὰ θεμελιωμένη στὴ θέσι της ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία θὰ σταθῇ, ἐνῶ ὅλα τᾶλλα γύρω της κλονίζονται καὶ γίνονται ἐρείπια. Ὁ Αὐγουστῖνος καθὼς βλέπει νὰ καταρρέῃ ὁ ἀρχαῖος κόσμος μένει πιστὸς στὴ δύναμη καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐκφράζει μὲ πάθος ἱερό, πάθος πνευματικοῦ ἀνθρώπου, τὴν πέποιθσι, ὅτι ἡ ὀρατὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς θὰ εἶναι ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία. Ὅ,τι ὀραματίζεται ὁ Αὐγουστῖνος, τοῦτο ἀκριβῶς ἔχει ἤδη ἀρχίσει στὴν ἐποχὴ του νὰ γίνετα· δηλαδή παράλληλα πρὸς τὴν κατάρρευσι τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους βαδίζει καὶ ἡ στερέωσι τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας τῆς λατινικῆς ἐξουσίας. Ὁ Αὐγουστῖνος ἔβλεπε βέβαια τὴν πνευματικὴ ἐξουσία τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας· δὲν ὑπώπτευε καθόλου τὴν μεταστροφὴ της σὲ κοσμικὴ ἐξουσία. Τὸ πνεῦμα του ὅμως, τὸ σύστημά του καὶ ὅλο του τὸ θρησκευτικὸ

πάθος αποτέλεσαν τή θεωρητική καταβολή για τόν σχηματισμό και τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἡ θεωρία τοῦ Αὐγουστίνου περὶ τῆς καθολικῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἀνταποκρίνονταν ἀπόλυτα στήν ἀνάγκη και στήν μελλοντική ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας τῆς Δύσεως, ἔγινε τὸ πρόγραμμα για τοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἀντικατέστησε τὸ δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος, ἀνέλαβε τὸ βαρύτερο ἔργο νὰ μορφώση και νὰ διαπαιδαγωγήση τοὺς βαρβαρικοὺς λαούς, οἱ ὁποῖοι ἔρριξαν κάτω τὴν πολιτικὴ ἐξουσία τῆς Ρώμης. Τὸ πνεῦμα τοῦ Αὐγουστίνου, πνεῦμα ἑλληνοχριστιανικὸ, μικτὸ ἀπὸ τὸν Νεοπλατωνισμό και τὸν Χριστιανισμό, μέλλει νὰ μορφώση τὰ μοναχικὰ τάγματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀντικαταστήσουν τὶς λεγεῶνες τῆς Ρώμης. Ὅσο ὅμως δεμένο με τὴν ἐποχὴ του και ἂν εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ Αὐγουστίνου ἔχει μέσα του κάτι τὸ ὑπερχρονικὸ, κάτι τὸ πάντοτε σύγχρονο. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ στοιχεῖο φέρνει τὸν Αὐγουστῖνο μέσα σὲ κάθε ἐποχὴ, αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν ἱστορικὴ του αἰωνιότητα. Για τὸν δυτικὸ Χριστιανισμό ὁ Αὐγουστῖνος εἶναι τὸ πρόσωπο, ὅπου ἀποκαρφυφώνεται ἡ ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ δογματικὴ, ἀλλὰ και ὅπου ἀπὸ τᾶλλο μέρος θεμελιώνεται ἡ καινούργια γραμμὴ τοῦ μέλλοντος, τὸ ὁποῖον θὰ ὀνομασθῆ ὕστερα Δυτικὸς Μεσαίων. Ὁ Χριστιανισμὸς μέχρι τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι ἀκόμα ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο· με τὸν Αὐγουστῖνο εἰσέρχεται στὸν κόσμο και θὰ ἀναλάβη νὰ διαπλάση τὰ βαρβαρικὰ φύλα τοῦ Βορρᾶ, τὰ ὁποῖα ἔφθασαν μέχρι τῆς Ἀφρικῆς και τὰ εἶδε ἐκεῖ ὁ Αὐγουστῖνος νὰ γκρεμίζουσαν με μανία τὴ δόξα και τὴ λαμπρότητα τῆς ἀρχαίας Ρώμης. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία, ἂν και στηρίχθηκε ἐπάνω στὸν Αὐγουστῖνο, δὲν κατώρθωσε νὰ περιλάβη και νὰ ἀφομοιώση ὅλο τὸ πνεῦμα τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Καρχηδονίου φιλοσόφου και χριστιανοῦ. Τὸ πολυδύναμο βάθος τῆς ψυχῆς του και τοῦ πνεύματός του δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ εἰσέλθῃ μέσα στήν κοσμικὴ μορφή ποὺ ἔλαβε ἀργότερα ἡ δυτικὴ, ρωμαϊκὴ ἐκκλησία. Για τοῦτο ἡ Μεταρρύθμιση ἀργότερα αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπιστρέψῃ στήν πηγὴ τοῦ Αὐγουστίνου, ἂν και δὲν ἔμεινε σ' αὐτὴν, ἀλλὰ προχώρησε πίσω στὸ ἀπειροδύναμο πνεῦμα τοῦ Παύλου, ὅπου δὲν κατώρθωσε, παρ' ὅλη τὴ θέρμη του, νὰ γυρίσῃ ὁ Αὐγουστῖνος. Τὸ πνεῦμα ὅμως τοῦ Παύλου και ὁ θρησκευτικὸς του δυναμισμὸς εἶναι τόσο μεγάλα, ὥστε και ὁ Αὐγουστῖνος και ὁ Λούθηρος φαίνονται ὡς ἀπλᾶ ἐπιφαινόμενα, ἂν συγκριθοῦν με τὴν πηγὴ. Οὔτε ὁ Αὐγουστῖνος, οὔτε ὁ Λούθηρος κατώρθωσαν νὰ συλλάβουν τὸ ἀπειροδύναμο νόημα ποὺ ἀκτινοβολεῖ τὸ πρόσωπο τοῦ Παύλου.